

**Modern Türklük
Araştırmaları Dergisi**

Cilt 2, Sayı 1 (Mart 2005)

Mak. #9, ss. 149-161

Telif Hakkı © Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Kazak Aydın Şekerim Kudayberdiuli: Hayatı ve Eserleri (1858 - 1931)

Feride Baktıbaykızı Sahipova

Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Sovyetler Birliği döneminde folklorlardan başlayarak Kazak edebiyatının bütün tarihî devirlerinde, gelişme yolunda meydana gelen eserlerin, şair ve yazarların bir kısmı anılırken, diğer bir kısmı hiç yaşamamış sayılarak, yokmuş gibi silinmiş, göz ardı edilmiştir. Şekerim Kudayberdiuli (1858-1931) da Sovyet döneminde Kazak entellektüel tarihinin bu şekilde 'yok' sayılan şahsiyetlerinden birisidir. Abay Kunanbayuli'nin manevî mirasını devam ettiren Şekerim, filozof, düşünür, tarihçi, şair ve besteci kimliğiyle yaratıcı bir şahsiyettir. Şekerim'in eserleri, onun hayatı ve yaratıcılık yeteneği hakkında bilgi vermektedir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Şekerim Kudayberdiuli, Kazak edebiyatı, Aqtaŋdaq yılları

ABSTRACT

In Soviet period, some of Kazak poets and writers, and also Kazak written and oral literature works have been accepted, but some of them have been regarded as non-exist, as if they did never live. Also Shakarim Qudaiberdiuli (1858-1931) is a 'non-exist' figure of Kazak intellectual history in Soviet period. Shakarim Qudaiberdiuli, who continued to Abai Kunanbaiev's heritage, was a creative personality, philosopher, historian, poet and composer. Shakarim's works give us information on his life and artistic ability.

KEY WORDS

Shakarim Qudaiberdiuli, Kazakh Literature, Aqtaŋdaq years

*Men ölsen, urpağım artımda qalarsıñ,
Tilegen maqsuttı ömirден alarsıñ.
Esiñe alıp kelgende qabirime,
Şattıppen şalqıtıp äñime salarsıñ!
« Ölırsen, kuşağım arkamda kalırsın,
Dilediğın her şeyi hayattan alırsın.
Hatırlayıp mezarıma geldiğınде,
Neşe ve keyifle şarkımı söylersın! »
Şäkärım*

Giriş

Kazakistan'ın egemenliği, manevî hayatına coşku getirmiş, "Keskin kılıç kını içinde duramaz" denildiği gibi, yüz yılların derinliğinde kalmış olan bir çok değerli kültür eseri tekrar halkın hizmetine sunulmaya başlanmıştır (Qudayberdiulı 1990: 5-20).

Geçmişe bir göz atıldığında, Kazak Türklerinin zor durumlarda bile inançlarını kaybetmedikleri, şeref ve namuslarıyla hayatlarını sürdürdükleri görülmektedir. Eski Asya'nın altın gerdanlığı sayılan uçsuz bucaksız bozkırlarda yaşamakta olan Kazak Türklerinin, çok kereler tarih sahnesinden tamamen silinmek üzere iken tekrar canlandığı bir gerçektir. Bunun bereketli diyarın kudreti olduğu da düşünülebilir.

Bir halkın tarihi, onun gelecek nesillerine bir çok emanet bırakan değerli şahsiyetleriyle bir bütün oluşturur. Ancak, Kazakistan'da ülkesini, toprağını yabancıların istilâsından korumak uğruna hayatlarını bile çekinmeden veren bir çok büyük şahsiyetin, yaşadığı dönemlerde, devrin siyasî anlayışının etkisiyle, haklı yönleriyle değerlendirilmediği görülmektedir.

Kazak Türklerinin tarihinde, Çarlık döneminde Sırım Datulı önderliğinde gerçekleşen, Sovyet döneminde ise Alaş ve Jeltoksan olaylarıyla kadar devam eden millî kurtuluş hareketlerinin inceleme ve değerlendirme çalışmaları, esas olarak Kazakistan'ın bağımsızlığının elde edilmesinden sonra başlatılmıştır.

Kazakistan'ın zorluklarla dolu geçen 1920'li ve 1930'lu yıllarına bakıldığında, o dönemlerde iftira ve karalamalardan kendilerini kurtarabilen aydınların sayısının çok az olduğu görülmektedir. "Gerçeğin yolu, zor; iftiranınki ise kolaydır." diyen Aşimhanov'un belirttiği gibi 1930'lu yılların başı, Kazak halkının manevi hayatında ve bilimsel gelişiminde unutulmaz büyük kayıplar verdiği bir dönemdir (1992: 129).

"Aqtañdaqtar" dönemi olarak adlandırılan 30'lu yılların Kazak edebiyatı, karmaşık bir dönemdir. Folklor başta olmak üzere, Kazak edebiyatının bütün devirlerinde ortaya konulmuş sözlü ve yazılı eserler silinmeye çalışılmış, bu dönemde

yaşadığı bilinen şair ve yazarların ancak bir kısmı zikredilmiş, diğerleri ise sanki hiç yaşamamış gibi yok sayılmıştır. Sosyalist dönemden önceki dönemlere ait, halkın anlayış ve dünya görüşünü yansıtan edebî eserler, sosyalist ve komünist yönlerle ön plana çıkarılarak tanıtılmış, birçoğu da eski devrin propagandasını yapıyor gerekçesi ile tamamen göz ardı edilmiştir. Böylece, Kazak halkının istilâcılara karşı millî bağımsızlık ve özgürlük savaşı fikirlerini terennüm eden edebiyat, “milliyetçi” edebiyat olarak adlandırılmış, tanınmış edebî şahsiyetler de “burjuva”, “milliyetçi”, “halk düşmanı” olarak nitelendirilerek cezaya çarptırılmıştır.

Sovyet dönemindeki edebî süreçte, edebiyat ve sanat, millî ideolojinin önemli dalları olarak görüldüğünden, bazı yazarların eserlerini değerlendirmede, sosyal sınıfa yönelik inceleme tarzı, o dönem için büyük önem taşıyan esas ilke olarak kabul edilmiştir. Hiçbir toplumun ve devletin ideolojisiz yaşayamayacağı düşüncesiyle, edebî eserleri sosyal sınıfa göre inceleme ilkesi, 1917 Ekim Devrimi sonrasında sosyalist ideolojinin yerleştirilmeye çalışıldığı savaş yıllarında, “işçi ve köylülerin haklarını koruma amacı”na dayandırılmıştır. Fakat, diğer yandan, tarihi bu bakımdan inceleme neticesinde, devletin ideolojisine aykırı sayılan millî miraslar tamamen örtülmüş, yok sayılmıştır. Sosyal sınıf mücadelesi kavramları ortaya çıkmadan önce yazılmış olan veya ortak insanî problemlerin ele alındığı bazı eserler sınıf mücadelesi bakımından incelenerek bu düşüncenin gölgesinde bırakılmıştır (Qirabayev 1995: 23-24).

Orta öğretim edebiyat ders kitaplarında, 20. asır Kazak edebiyatı, Saken Seyfullin, İlyas Jansügirov, Beyimbet Maylin gibi şair ve yazarların eserlerinden ibaret olarak gösterilmekle birlikte, onlarla aynı dönemde aynı süreçlerden geçen Şekerim, Ahmet, Mirjaqıp, Jüsipbek, Mağjan ve diğerleri hakkında hiç söz edilmemesi de rejimden kaynaklanan bir durumdur. Tarih ders kitaplarında feodal, halk düşmanı, zenginlerin menfaatini koruyan hükümet olarak gösterilen “Alaşorda” partisinin aslında, Kazak halkının millî bağımsızlığıyla ilgili olabileceği düşüncesi ise hiç akla getirilmemektedir. O dönemde Kazak edebiyatı ve tarihi böyle değerlendirildiğinden, bu şahsiyetlerin eserlerinden söz etmek de mümkün değildir.

Günümüzde şeref ve hakkı iade edilen Şortanbay (19.yy.), Murat (19.yy.), Meşhür Jüsip Köpeyuli (1857-1931), Şekerim Kudayberdiuli (1858-1931), Ahmet Baytursunuli (1873-1938), Mırjakıp Dulatulı (1885-1935), Jüsipbek Aymautuli (1889-1931), Mağjan Jumabayuli (1893-1938) gibi büyük istidat sahibi şair ve yazarların eserlerinin son birkaç yıla kadar objektif değerlendirilmemesinin sebebi budur. Bu şair ve yazarların birçoğunun Rus kültür ve edebiyatını, bilim ve sanatını örnek almasına rağmen, hepsi burjuva-milliyetçi veya gerici, derebeylik toplumu arzu eden şair ve yazarlar sayılarak sürgün edilmiş veya ortadan kaldırılmıştır.

Yukarıda adı geçen diğer çağdaşlarının arasında çok yönlülüğüyle dikkati çeken Şekerim Kudayberdiuli (1858-1931), Kazak edebiyatının “Aqtañdaq” yıllarındaki

edebî çevrede geniş perspektife sahip bir şahsiyet olarak bilinmektedir. Halk arasında ise insanî, demokratik, aydınlatıcı fikirleriyle tanınan Şekerim Kudayberdiuli, gelecek nesillere pek çok sanat eseri bırakmış ve aynı zamanda şair, yazar, tercüman, filozof, tarihçi ve besteci yönleriyle Kazak halkının toplumsal, sosyal, manevi, medenî ve edebî hayatına muazzam katkılarda bulunmuştur.

Şekerim'in Hayatı ve Eserleri

Şekerim Kudayberdiuli, sanatın bir çok dalında, nazım, nesir, çeviri, gazetecilik alanlarında zengin bir miras bırakmıştır. Onun eserleri, muhteva bakımından çok derin ve araştırmacıların dikkatini çekebilecek derecede ilginç ve değerlidir.

Şekerim'in eski devirlerdeki Kazak hayatını canlandıran ve yaşadığı dönemin sosyal görüntülerini anlatan muazzam eserlerinde, farklı kültürlerin çeşitli tipteki düşünceleri ve onların karşılıklı ilişkilerinin ortak yönleri ele alınmıştır. Onun kendi kendini yetiştirip, Türkçe, Arapça, Farsça ve Rusça öğrenmesinde ve devrinin tanınmış Kazak aydınlarından birisi olmasında, Kazak halkının büyük şairi Abay Kunanbayuli'nin büyük tesiri vardır. 11 Temmuz 1858 tarihinde Şıngıs dağı eteklerinde yer alan şimdiki Doğu Kazakistan'ın Abay ilçesinde dünyaya gelen ve genç yaşta babasını kaybeden Şekerim'i, amcası Abay, kendi rehberliğinde yetiştirmiştir. Abay'ın genç yaşta ölen ağabeyi Kudayberdi'nin oğlu olan Şekerim, Abay'ın "İnsan ol!" prensibini kendi eklediği katkı ve arayışlarla geliştirmiş, yaşadığı devrin Kazak toplumunun olumsuz yönlerini sert bir dille eleştirerek, eksiklerini anlatmış, fikir ve görüşlerini, döneminde yayımlanan *Ayqap, Dala Valayatinin Gazeti, Qazaq* gibi dergi ve gazetelerde dile getirmiştir (Kudayberdiuli 1988: 7, <http://www.peoples.ru>, <http://kazref.narod.ru>)

Şekerim Kudayberdiuli, 1903-1907 yıllarında İmparatorluk Rus Coğrafya Kurumu'nun Batı Sibiryâ bölümünün Semey şehrindeki şubesine üye olmuştur. 1905-1906 yıllarında yaptığı Hac yolculuğu sırasında İstanbul'da da bulunmuştur. 1918'de Kazakistan'da millî düşüncelerin gelişmesinde önemli rol oynayan Alaş Orda hükümetinin Semey şehrindeki faaliyetlerine katılmıştır. Stalin rejimi döneminde vurularak öldürülen Şekerim Kudayberdiuli'nun eserlerine okuma yasağı konmuş, şairin şeref ve hakkının 1958 yılında iade edilmesine rağmen, eserlerinin yasağı 1988 yılına kadar devam etmiştir. Şekerim'in tarih, edebiyat ve din alanlarında çeşitli eserleri bulunmaktadır.

Şekerim'in başlıca eserleri şunlardır: *Türük, Qırğız-Qazaq häm Hanlar Şejiresi* (Ornbor/Orenburg 1911), *Musulmandıq Şartı* (Ornbor/Orenburg 1911), *Qazaq Aynası* (Semey 1912), *Qalqaman-Mamur* (Semey 1912), *Eñlik-Kebek* (Semey 1912), *Läyli-Mäcnüin* (Taşkent 1922-1923), vd.

Türk, Qırğız-Qazaq ve Hanlar Şeceresi

Şecere, Kazak sözlü edebiyatında köklü bir geçmişi olan kültürel bir gelenektir. Şecere geleneği Kazaklarda hikmet ve medeniyetin ölçüsü olarak değerlendirilir. Çünkü seçere yazmak, halkın geçmişteki tarihini çok iyi bilmek anlamına gelir.

Yakın zamana kadar Kazak Türklerinde şecere ile ilgili çalışmaların incelenmesi bir yana, “şecere” kelimesinin söylenmesi bile yadırganmakta ve bu tür eserler milliyetçi olarak nitelendiğinden gözlerden uzak tutulmaktaydı. Ne yazık ki, şecere çalışmalarına Kazak tarihinin bir parçası olarak bakma anlayışı büyük cesaret gerektiren bir durumdu. Bu yüzden Kazak bozkırlarında ortaya çıkan, icra edilen böyle değerli eserler incelemelerden uzak kalmıştır (Abdiğaziyev 1990: 80).

Türk, Qırğız-Qazaq hüm Hanlar Şejiresi, Şekerim'in 1911 yılında Orenburg'da yayımladığı ilk kitabıdır. Şekerim Kudayberdiuli, ozanlık gücünü, sanat ve bilime ilgisini ve kabiliyetini erkenden fark eden amcası Abay'ın teşvikiyle, 19 yaşından itibaren şecereyi araştırmaya ve toplamaya başlamıştır. Bunun için iki kez Hacca gitmiş, Arap, Fars ve Türk dillerinde yazılan eserleri okuyup, bu eserlerdeki Kazaklarla ilgili bilgileri toplamıştır (Muqamethanov 1990: 6).

Akat Şekerimoğlu, bir hatırasında babasının yazdığı bir mektuptan söz etmiştir. B. Abdiğaziyev çalışmasında bu mektuba yer vermiştir. Bu mektupta Şekerim, Hac için Mekke'ye gittiğinden şu şekilde söz eder:

“Mekke'ye gitmek için yolla çıktım. Yolda İstanbul'a uğradım, gelirken 13 gün ve giderken 13 gün kaldım. Bir çok tarih kitaplarına baktım, araştırdım, lâzım olan kitapları postayla eve gönderdim. Mekke'nin ve Medine'nin tarihini araştırdım. Ancak yolda bir çok aksilik çıktığından dolayı Mısır'a gitmek için izin alamadım. O zamanki Doğulu ve Batılı bilim adamlarıyla konuşup, onların fikirlerini öğrendim. Doğunun ve Batının tarihî eserleriyle tanışma fırsatım oldu ve onları yazdırdım. Büyük İskender'in yaptırdığı kütüphanede çalışan bilim adamlarından rica ederek, gerekli olan kitapları yazdırdım.” (Abdiğaziyev 1992: 76).

Şekerim, Şeceresi'nde Doğulu ve Batılı ünlü bilim adamlarının kitaplarını araştırdığı ve okuduğu konusunda şöyle yazmıştır:

“Kazakların atası ile ilgili bilmek istediğim şeyleri ve uzun süre onlar hakkında duyduklarımı, öğrendiklerimi yazdım. Çeşitli milletlerin şecerelerini okudum. Okuduğum kitapların Müslümancası “Tabari”, “Umumî tarih”, “Tarih anşar alaslam”, Naciş Gasimbek'in “Türük tarihi”, Abulgazi Bahadır Han'ın yazdığı “Şecire ve Türük” ve çeşitli kitaplardan alınan belgeler. Rusça kitaplardan okuduğum: Radloff'un Uygurlar, Aristov'un Türük soyları hakkında, dünyadaki çeşitli milletlerin şecerelerinin Rusçaya tercüme edilmiş sözleriydi. Bunların içinde Türüklerin eski zamandaki şecereleri “Kutadgu

Bilig", "Koşo Saydam"¹ adlı kitaplardaki sözleri ve Çin yazarı Yuan-Çao-Mi-Şi'nin sözleri ve Arab-Farsî, Rum-Avrupa yazarlarının sözleri" (Qudayberdiuli 1991a: 6-7)

Dr. M. Mirzahmetov, Şekerim'in şeceresinde, Kazakların kökeninin, soyunun Araplardan değil, aslının Türk soyundan geldiğini tarihî belgelerle, ilmî delillerle kanıtladığını ve Abay'ın yönlendirdiği tarihî bakış açısını geliştirdiğini belirterek Şecerenin önemini vurgulamaktadır (Qudayberdiuli 1991a: 4).

Öte yandan, şair bununla ilgili olarak Şeceresinde, "Kazak'ın Esas Atası" adlı bölümünde şunları yazar:

Qazaqtñ tüp atası – batır Türik, Kazak'ın ilk atası – kahraman Türk,
Arabsñ degen sözdñ tübi şirik. Arapsın sözünün kökü bile çürük.

(Qudayberdiuli 1991a: 70)

Şecere'nin büyük bölümlerinden biri, "Kazakların Kökeninin Nereden Geldiği Hakkında" olarak adlandırılmıştır. Bu bölümde Kazak halkının kökeni, tarihi ve Kazak hanları, Kazakların üç cüzü ve onların urukları ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir. Şecere'de Kazak halkının coğrafyası, sosyal durumu, örf-âdetleri hakkında da çok değerli bilgiler bulunmaktadır.

Şekerim şeceresinde belgeleri hangi kaynaklardan aldığına dair de bilgiler vermiş, belgeleri karşılaştırarak kendi fikrini de ortaya koymuştur. Şecerenin esas değeri, Şekerim'in sadece Kazakların şeceresini yazmayıp, "İstanbul'daki Osmanlı hem Türk Sultandanı/İstanbul'daki Osmanlı ve Türk Sultanları", "Parsî'daki hem Zakavkazdaki Türk Nasili/İran'daki ve Kafkaslardaki Türk Nesli", "Künşığıs Türkistan'daki Türkter/Doğu Türkistan'daki Türkler" adlı bölümlerinde Sartlar, Özbekler, Nogaylar, Başkurtlar, Kalmuklar ve Tölevitler, Türkmenler, Yakutlar, Uranhaylar ve diğer Türk topluluklarından da söz etmesinden kaynaklanmaktadır.

Kudayberdiuli, Şeceresini "Maqsud" adlı şu şiiriyle tamamlamıştır:

Bir alla bergeniñe sansız şükir, Bir Allah, verdiği sonsuz şükür,
Qalğan joq zaya bolıp qılğan pikir, Kalan yok ziyan olup kılan fikir,
Bitirdim türik-qazaq şejiresin, Bitirdim Türk-Kazak şeceresini,
Bolsa da kemşilikti, qısıq bükir, Varsa da eksiği, eğrisi büğrüsü,

(1991a: 66)

¹ W. Radloff ve P.M. Melioranski'nin 1897 yılında Rusça'ya çevirdiği "Koşo Tsaydam'daki Eski Türk Yazıtları" adlı kitap.

Devamında da şecere yazmaya neden karar verdiğini şöyle belirtmektedir:

<i>Jazğanda maqsatım köp meniñ tağı,</i>	Yazarken maksadım çoktur benim dahi,
<i>Qazaqtıñ qarañğı edi artqı jağı,</i>	Kazak'ın karanlıktı arka tarafı,
<i>Munu oqıp ata jönin bilgen qazaq,</i>	Bunu okuyup soyunu bilen Kazak,
<i>Artıman duğa qılsın dedim-dağı.</i>	Ardımdan dua etsin dedim dahi.
<i>Qur şejiñ demeñiz munıñ özin,</i>	Sadece şecere sanmayın bunun özünü,
<i>Oylañız ğibrat alıp ärbir sözün.</i>	Düşününün ibret alıp, her bir sözünü.

"Üç Gerçek" ve "Müslümanlık Şartı"

Abay okulunda ruhanî dünyası da gelişen Şekerim'in dünyaya ve İslâm dinine bakış açısı ve hayatı nasıl filozofça karşıladığı, sadece lirik şiirlerinde değil, 1991 yılına kadar yayımlanmadan halk arasında saklı kalan "Üç Gerçek" ("*Üş Arıq*") ile 1911 yılında Orenburg'da yayımlanan "Müslümanlık Şartı" ("*Musulmandıq Şartı*") adlı eserlerinde de dikkati çekmektedir.

Şekerim, Batı ve Doğu filozoflarının çalışmalarını inceledikten sonra ortaya koyduğu, fakat yıllardır okuyucusundan uzak kalan çalışması "Üç Gerçek"te şeref ilminin temeli sayılan vicdanla ilgili kendi görüşlerini belirtirken, "Müslümanlık Şartı"nda Kazak halkının yaşamında yer almaya başlayan İslâm dininin kurallarını, dinî inanç, nasihat ve öğütlerin anlamını herkesin kolayca anlayabileceği bir şekilde anlatmıştır.

"Üç Gerçek"i yazarken Şekerim, dünyaca ünlü filozofların kitaplarını ve din tarihini eleştirel gözle incelemiş ve kendi yol seçimini belirlemiştir. Şekerim, birinci gerçeği ilim, ikinci gerçeği din yolundaki teologların dünyevî görüşleri olarak tanımlayıp kendi görüşünü şöyle ortaya koymuştur:

<i>İzdedim, taptım anığım,</i>	Aradım, buldum hakikati,
<i>Tastadım eski tanığım,</i>	Bıaktım eski düşünceyi,
	(Qudayberdiuli 1991b: 4)

Şekerim, üçüncü gerçeği ise Abay'ın şiirlerinde geçen ahlâkî felsefesindeki vicdan problemi olarak sunar. Yıllar süren incelemelerinin sonucunu ise şu şekilde tanımlamıştır:

<i>Eñbekpenen, örnekpenen,</i>	Çalışma ve örneklerle,
<i>Öner oyğa toqılsa,</i>	Sanat akla yerleşirse.
<i>Jaynar köñil, qaynar ömir,</i>	Neşelenir gönül, canlanır ömür,
<i>Ar ilimi oqılsa.</i>	Namus ilmi okunursa

Yazar, "Müslümanlık Şartı"nın yazılmasıyla ilgili olarak şunları belirtmiştir:

"...Okumayı bilenleriniz kitaplardan, bilmeyenleriniz ise mollalardan öğrenmişsinizdir. Öyleyse, bizim Kazak halkının kendi dilinde yazılmış bir kitap olmadığından dolayı Arapça, Farsça kitapları okumak değil, Nogayca yazılan kitapları bile anlayabilen yoktur diye düşünmekteyim. Bu yüzden, ahlâk-ibadet konusunda elimden geldiği kadar Kazakça yazmaya karar verdim. Bu kitap her Kazak'ın okumasına kolay olsun ve onlara yararlı, bana da sevap olur mu diye Yaradan'ın esirgemesini umut ediyorum" (Qudayberdiuli 1993: 7)

Şiirleri

Şekerim'in çalışmalarının büyük bir çoğunluğunu nazım türü eserleri oluşturmaktadır. Muhteva bakımından çok zengin ve çeşitli konuları ele alan insanî, felsefi, aşk, tabiat lirik ve destanları, ŞekErim'in hem lirik, hem de epik bir şair olduğunun göstergesidir.

Şekerim'in şiirleri, Abay'ın şiirlerine tür ve konu bakımından yakındır. Örneğin, Şekerim de Abay gibi şiirlerinde halk arasındaki anlaşmazlık ve çatışmalardan, dünyanın geçiciliğinden bahsederek gençleri okumaya, bilgi ve sanat sahibi olmaya, çalışmaya davet eder.

<i>Üş aq türlü ömir bar: bari de mas,</i>	Tek üç türlü ömür var: hepsi sarhoş,
<i>Bir räuişti boladı şal menen jas.</i>	Bir sayılır ihtiyar ve genç adam.
<i>Eñ kerekti degeniñ – ortanşı ömir,</i>	En gerekli saydığın – ortanca ömür,
<i>Tügel qolñ jetpeytin bir jantalas.</i>	Dolu-dolu yaşanan bir can çekişme.
<i>Qapı ötkizbe sol kezdiñ bir sağatın,</i>	Boş geçirme o zaman bir saat bile,
<i>Ökinişi qalmaydı, ketse ağatñ.</i>	Pişmanlığı hep kalır o yanlışın.
<i>Küni-tüni dey körme ğılım izde,</i>	Gece-gündüz demeden ilmi ara,
<i>Qalsın deseñ artıñda adam atñ.</i>	İstersen kalmasını insan adın.
<i>Ömirdiñ bası – bala, ortası - adam,</i>	Hayatın başı – çocuk, ortası - adam,
<i>Qartayıp, şal bolğan soñ ketti şamañ.</i>	Yaşlı insan çaresiz iş yapamaz.
<i>Maqtap jürgen ömiriñ osı bolsa,</i>	Övündüğün hayatın eğer bu ise,
<i>Üş-aq auz öleñmen boldı tamam.</i>	Tek üç mısra şiirle oldu tamam.

(Qudayberdiuli 1988: 93)

Şekerim'in Kazak manevî hayatı ile ilgili fikirleri, onun dinle ilgili görüşlerinden anlaşılmalıdır. Şairin kabul ettiği gerçek vicdan, gerçek ahlâk ise "insanlık ve insafılık"tır. Bu yüzden, şair kendi yararı için halka yalan söyleyip gününü geçiren mollalar hakkında,

*Kim üyretti dünyeni jamandatıp,
Onı sögip, öziñdi amandatıp
Munu üyretken – bilimsiz şala molda.*

Kim öğretti dünyayı kötü diye,
Kötü diye, kendini iyi diye?
Bunu öğreten – bilimsiz ihmalci molla.

(Qudayberdiuli 1988: 63)

diyerek kendi seçtiği gerçeğin yolunu önerir. Bu yol, zamana ayak uydurmak, eğitim ve sanat öğrenmektir. Kazak toplumundaki eksikliklerin ve halkın hayatındaki zorlukların sebebini ise, gelişen dünyadaki bilim ve sanattan uzak kalmak olarak gösterir.

*Jer jüzü jabulğanda ğılım jaqqa,
Qazaq jür qumarlanıp qur ataqqa.
... Oyda joq: «öner-bilim jol tabayım»,
Jalmauğa jabıqpaydı öz mañayım.
Munuñ tübi ne bolar degen jan joq,
Urıq, urıs, arazdıq künde dayın.*

Yer yüzü yönelmekte ilmî yöne,
Kazak ise ilgilenmekte dereceyle.
... Düşünmez: «sanat-bilim yol bulayım»,
Kıskançlık ve kavgayla gün geçirir.
Bunun sonu ne olur demez kimse,
Hırsızlık ve kavgalar her gün hazır.

(Qudayberdiuli 1988: 164)

dizeleriyle şair etrafında olan olaylara, kısır çekişmeye üzülür, halkının gelişmesinin önünde engel olarak gördüğü şeyleri anlatmaya çalışır.

Dönemin Türkistanlı düşünürlerinden sayılan Şekerim, iyilik ve kötülük, adalet ve haksızlık, ilim ve ahlâk, insan ve zaman hakkında da şiirler yazmıştır. Yaradan'ın gerçekliğinden ve kudretinden şüphe etmeyen Şekerim, insanoğlunun en büyük değerini nesiller arasındaki ilişki olarak tanıır:

*Adam üşin – eñbegim,
Ömirden barlıq tergenim.
Qalağanın qarap al,
Muram sol, jastar, bergenim!*

İnsan için tüm gayretim,
Ömrümden bütün derdiğim.
İsteddiğini seç al,
Mirasım budur, gençlere verdiğim!

(Qudayberdiuli 1988: 177)

Şiirlerinin çoğunda gençlere hitap eder. Onları insanî değerlerini kaybetmemeye, çalışmaya, adaleli olmaya çağırır. Yapıcı ve yaratıcı gücün ortaya çıkış sebeplerini ve onu tanımayı aşağıdaki dizelerle şiirleştirir (Qudayberdiuli 1988: 230):

*Jaralı bası – qozğalı,
Qozğauğa kerek qolğabıs.
Jan de meyliñ, bir mән de
Sol quatpen bol tanı,
Älemdi sol mән jaratqan.*

Yaradılışın başı – hareket,
Harekete gerek destek.
Can de kabul, bir ruh de
O güçle tanış ol,
Alemler o ruh yaratmış.

Yaradılışın tarihiyle ilgili görüşleri aşağıdaki gibi ifadesini bulur:

Janımız – künmen kelgen nurdan, *Canımız – güneş ışınındandır,*
Tänimiz – topıraq pen sudan, *Tenimiz – toprak ve sudandır,*
Kün – atam, anıq jer – anam *Güneş – babam, toprak ise – anamdır.*

(Qudayberdiulı 1988: 121)

Dünya, zaman ve insan tabiatı hakkında çok düşünen Şekerim, hayatın geçiciliğini kabul eder ve kendi fikirlerini şöyle dile getirir:

Ölimiñ haq ekenin körseñ de, *Ölüm gerçek, sen onu görsen bile,*
Ölmestey omuraulap, şatasıñ. *Ölmez gibi davranırsın, koşarsın.*
Allanıñ aq ölümü kelgende, *Allah sana beyaz ölüm gönderince,*
Amalsız qara tastay qatasıñ. *Çaresizce kara taş gibi donarsın.*

(Qudayberdiulı 1988: 112-113)

Hayatı boyunca Abay'ın insaniyet ile ilgili düşüncelerini benimseyen şair şiirleriyle halkın önünde andını şöyle içmiştir:

Adamdıq borış ar üşin, *İnsanî vazife ve şeref için,*
Barşa adamzat qamı üşin, *İnsanlığın hayır ve yararı için,*
Sert qılğam eñbek etem dep, *Ant içtim ben çalışmaya,*
Aldağı atar tañ üşin *Gelecek doğan gün için*

(Qudayberdiulı 1988: 176)

Çevirileri

Şekeim'in zengin mirasının büyük bir kısmını da çevirileri oluşturmaktadır. Bilim, eğitim ve sanata verdiği önemle, dış ülkelere yaptığı gezilerden etkilendiği yönleri şiirlerinde de dile getirmiştir:

Jasınman jetik bildim Türik tilin, *Genç yaşta iyi öğrendim Türk dilini,*
Sol tilge avdarılğan barlıq bilim. *O dile aktarılmış bütün bilim.*
Erinbey eñbek ettim eñbek jandı, *Erinmeden gayret ettim ve başardım,*
Jarqırıp qarañğıdan tuwıp künim. *Parlayıp karanlıkta doğdu günüm.*
Oyatqan meni erte – Şığıs jırı, *Uyandıran beni erken – Şark şiiri,*
Aynaday ayqın boldı älem sırrı. *Ayna gibi ortaya çıktı alem sırrı.*
Talpınıp oris tilin üyrenumen, *Çırpınıp Rus dilini öğrendim,*
Nadandıqtıñ tazarıp ketti kiri. *Cahillikten arınıp gitti kiri.*

(Qudayberdiulı 1990: 116)

dizeleriyle, devamlı okuma ve çalışma neticesinde, Arapça, Farsça ve Rusçanın yanı sıra Türkiye Türkçesini, Tatar ve Özbek Türkçeleri gibi Türkçenin çeşitli türlerini de çok iyi bilen Şekerim, dış ülkelerde sanat ve eğitim alanındaki gelişmeleri halkın anlayabileceği dille anlatmaya çalışmıştır. Şekerim, Doğu klâsiklerinden Fuzulî'nin "Leyla ve Mecnun"u, Puşkin'in "Dubrovskiy" romanını, Tolstoy'un "Asarhidon Laeli" adlı hikâyesini ve daha bir çok eseri Kazak Türkçesine kendine özgü bir tarzla ve ustalıkla çevirmiştir.

Sonuç

Kazak edebiyatının zenginleşmesinde ve gelişmesinde büyük bir katkıda bulunan "aқтаңдақ" yılları temsilcisi Şekerim Kudayberdiuli, eserlerinin içeriği, topluma tesiri ve ele aldığı konuların çeşitliliği ile Kazak halkının kültür tarihinin derinliklerine dalabilmiş ve onun incilerini toplayabilmiş bir edebî şahsiyettir.

Kazak Türklerine özgü, iyilik ve dürüstlüğü, sevinç ve üzüntüyü paylaşma gibi iyi nitelikleri görebilmiş, eserleri ile Kazak Türklerinde millî düşünce ve bakış açısının nasıl olması gerektiği sorusuna yanıt aramış ve yeni nesillere bunu aktarmaya çalışmıştır (Aytqazin 1994: 69).

<i>Adamdıq borışın, -</i>	İnsanlık vazifeni, -
<i>Halqıña eñbek qıl.</i>	Halkına hizmettir.
<i>Aq joldan ayınmay,</i>	Dürüstlükten vazgeçmeden,
<i>Ar saqta, onu bil.</i>	Şerefli olmaktır.
<i>Talaptan da bilim men öner üyren,</i>	Çalışarak bilim ve sanat öğren,
<i>Bilimsiz,</i>	Bilimsiz,
<i>Önersiz,</i>	Sanatsız,
<i>Boladı aqıl tul.</i>	Akıl işe yaramaz.
<i>Maqtanğa salımba</i>	Övünme
<i>Mansaptın tağı üşin,</i>	Unvanın tahtı için,
<i>Näpsiñe biletpе</i>	Nefsini yenmeyi bil
<i>Basınıñ başı üşin.</i>	Başının bahtı için.
<i>Ömiriñdi sarp qıp ölgeniñşe,</i>	Ömründeki son nefesi verene kadar,
<i>Joba tap,</i>	Proje bul,
<i>Jol körset,</i>	Yol göster,
<i>Keleşek qamı üşin.</i>	Gelecek kuşak için.
<i>Qaytadan qayrılıp</i>	Bir daha dönüp de,
<i>Qaumğa kelmeysiñ,</i>	Topluma gelmezsiz,
<i>Barıñdı,</i>	Her şeyini,

<i>Närindi,</i>	<i>Bildiğini,</i>
<i>Tirlikte bergeysiñ.</i>	<i>Bu hayatta verirsin.</i>
<i>Ğibrat alar artıña iz qaldırsañ</i>	<i>İbret alır bir iz bıraktığında,</i>
<i>Şın baqt –</i>	<i>Bunun gerçek bir saadet</i>
<i>Osmı uq,</i>	<i>Olduğunu anlarsın,</i>
<i>Mänğilik ölmeysiñ!</i>	<i>Ve daima kalplerde unutulmadan</i>
	<i>yaşarsın!</i>
	<i>(Qudayberdiuli 1988: 267)</i>

Şekerim'in dünya edebiyatı kervanındaki kendine özgü yerinin belirlenmesi için onun şiirleri, destanları, nesirleri, nasihat sözleri, çeviri ve makaleleri üzerindeki araştırmalar ve incelemeler devam etmektedir. Günümüzde, şairin edebî hazinesini gün ışığına çıkarma ve halka ulaştırma çalışmalarıyla Kazakistan'ın Almatı şehrindeki M.O. Äwezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü'nün Edebiyat Tarihi Bölümü uzmanları ilgilenmektedir.

Kaynaklar

- AYTQAZIN T. (1994) *Qazaqtardıñ Muratı*. Almatı.
- ABDIĞAZİYEV B. (1990) Şäkärim Şejiresi – Halıq Tarihi. *Qazaqstan Kommunisi*, 8, 80-85.
- ABDIĞAZİYEV B. (1992) Artıñdı Oqip, Aldıña Köz Jiberseñ. *Ömir*, 1, 66-76.
- AŞIMHANOV D. (ed.) (1992) *Bes Arıs*. Almatı.
- MUQAMETQANOV Q. (1990) Türük, Qırğız-Qazaq häm Handar Şejiresi. *Qazaq Ädebieti* gazetesi, 25 Mayıs, 6-7.
- QUDAYBERDİULI Ş. (1988) *Şığarmaları*. Almatı: Jazuşı.
- QUDAYBERDİULI Ş. (1990) *Öleñderi men Poemaları*. Almatı: Rawan.
- QUDAYBERDİULI Ş. (1991a) *Türük, Qırğız-Qazaq häm Handar Şejiresi*. Almatı: Qazaqstan/Sana.
- QUDAYBERDİULI Ş. (1991b) *Üş Anıq*. Almatı: Qazaqstan/Ğaqliya.
- QUDAYBERDİULI Ş. (1993) *Musılmandıq Şarti*. Almatı: Qazaqstan/Merey.
- QIRABAYEV S. (1995) *Ädebiyetimizdiñ Aqtañdaq Betteri*. Almatı: Bilim.
- <http://www.peoples.ru/art/literature/poetry/oldage/kudaiberdiev/>
- <http://kazref.narod.ru/lib/hist/shakarim/htm>

Feride Baktıbaykızı Sahipova

Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı doktora öğrencisidir. Kazakistan Orta Cüz ağızları üzerine doktora tezini hazırlamaktadır.

Adres: Ankara Üniversitesi, Dil veTarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, 06100 Sıhhiye . Ankara. Türkiye.

E-posta: fari2000@yahoo.com

Yazı bilgisi :

Alındığı tarih: 13 Kasım 2003

Düzeltilme için gönderildiği tarih: 25 Nisan 2004

Düzeltilmeden sonra kabul edildiği tarih: 2 Haziran 2004

E-yayın tarihi: 14 Mart 2005

Çıktı sayfa sayısı: 13

Kaynak sayısı: 13